

Vyučování matematiky v Československu v době komunismu v letech 1948 až 1960

Úvod

Tato seminární práce vznikla za účelem seznámit čtenáře se systémem vzdělávání v době komunismu. Protože se jedná o poměrně rozsáhlé téma, rozhodla jsem se zaměřit pouze na vyučování matematiky na prvním stupni základní školy v letech 1948 až 1960. Tyto roky byly vybrány, protože se domnívám, že během nich se udály největší změny v systému školství během celé komunistické vlády.

V první kapitole se věnuji historickému zasazení této doby. Pro celou práci je politický vývoj a historický kontext po roce 1948 velice důležitý. Druhá kapitola pojednává o tom, jak vypadalo vzdělávání v Československu v letech 1948 až 1960. V další části se věnuji pouze vyučování matematiky, a to zejména počtu hodin a osnovám. V závěru práce porovnávám školství z roku 1948 a 1953 s dnešním. Zaměřuji se především na počet hodin, tematické plány a strukturu vyučování.

Historie

Rok 1948 je pro naši zemi historicky velice významný. Mezi 17. a 25. únorem tohoto roku probíhá v Československu komunistický státní převrat. Tyto události vedly k připojení země k sovětskému mocenskému bloku a nastolení totality. To mělo za následek především ekonomický úpadek země, útlak určité skupiny obyvatelstva a omezení osobní svobody obyvatel.

Po tomto převratu se plně moci v Československu ujímá druhá vláda Klementa Gottwalda, která přijímá novou ústavu. Tato ústava měla velký vliv na povinnou školní docházku a školství obecně. Komunisté mimo jiné ve vládě získali nové ministerské posty. Ministrem školství a osvěty se stává vysokoškolský pedagog a politik prof. PhDr. Zdeněk Nejedlý, který byl znám pod přezdívkou Rudý dědek. Toho vystřídal v roce 1953 Ernest Sýkora, který však na pozici nevydržel ani rok. Po něm nastupuje na pouhý rok prof. Ladislav Štoll. V roce 1954 se ministrem školství stává prof. RNDr. PaedDr. František Kahuda, CSc. Ten jakožto pedagog vytrvá ve funkci ministra do roku 1964. Během čtyřiceti let komunistické nadvlády se na pozicích ministra školství vystřídal nespočet kandidátů a školství jako takové prošlo několika změnami.

Ta nejpodstatnější se stala v roce 1948, kdy dochází k přijetí zákona č 95/1948 Sb. o Základní úpravě jednotného školství z moci národního shromáždění ze dne 21. dubna.

(Průcha, 2006)

Prosazení tohoto zákona se neobešlo beze sporů, které mezi sebou vedla komunistická strana a katolická církev. Schválení tohoto zákona vedlo k celkovému řízení školství v Československu vládoucí stranou. Ústředním orgánem, pod který spadaly všechny školy, bylo Ministerstvo školství, vědy a umění (MŠVU), na Slovensku Poverenictvo pre školstvo a osvetu taktéž řízené MŠVU.

(Šenigl, 2015)

Období 50. let je období krize, a to jak hospodářské, tak politické. Ta měla za následek oslabení moci vládnoucího režimu projevující se především v nestabilitě ekonomiky státu. Tomu nepomohla ani měnová reforma z roku 1953, která zajistila finanční úspory státu, ale

vedla ke ztrátě úspor obyvatelstva. Krize se podepsala i na rozvoji školství v republice. Komunisté kladli důraz především na těžký průmysl a nedostatek kvalifikované pracovní síly vyvolal nutnou úpravu systému vzdělávání, a to také roku 1953. Tato úprava byla však tak špatná, že vedla ke tristnímu stavu školství a v šedesátých letech pak muselo být školství znovu upraveno novými zákony.

(Šenigl, 2015)

System vzdělávání v Československu v letech 1948 až 1960

Jak už bylo zmíněno výše, největší změnou prošel vzdělávací systém právě v roce 1948. Změny, které přinesl již zmíněný zákon, by se dali shrnout do následujících bodů.

- Zrušil všechny vzdělávací instituce kromě státem řízených škol.
- Každému občanovi zaručoval rovnocenné právo v přístupu ke vzdělání a výchově.
- Zavedl zestátněné školství v celém Československu.
- Vzdělávací struktura vycházela ze dvou základních principů, jednoty a základní myšlenky socialismu
- Prodloužila povinnou školní docházku o rok. Školní docházka byla bezplatná a určena pro všechny obyvatele státu ve věku od 6 do 15 let.
- Zavedení trojstupňového členění vzdělávacího systému:
 - Mateřská škola (od 3 do 6 let)
 - I. stupeň – národní škola (od 6 do 11 let věku)
 - II. stupeň – střední škola (od 11 do 15 let věku)
 - III. stupeň – vyšší výběrové školy (od 15 let věku)

Vyšší výběrové školy zahrnovaly čtyřletá gymnázia, odborné školy a vyšší odborné školy.

(Předotová, 2014)

Na Slovensku řídilo školství na základě pověření Ministerstva školství již uvedené Poverenie pre školstvo a osvetu, které mohlo vydávat své vlastní nařízení, pokud si to poměry ve slovenském školství vyžadovaly.

(Šenigl, 2015)

V této době byl kladen velký důraz na technické obory, jako je matematika, fyzika a chemie. Humanitní obory byly upozaděny na úkor těchto předmětů. Pro toto rozhodnutí bylo hned několik důvodů. Jedním z nich byl nedostatek pracovních sil, o kterém se ještě zmíníme. Dalším důvodem je však fakt, že jakýkoliv totalitní režim nemá zájem na humanitním vzdělání národa. Vzdělávacím cílem nebylo učit o lidských právech nebo filozofovat nad správností myšlenky socialismu. Do výuky však byla tato idea začleněna zřetelně. Dokonce u výběru pedagogických pracovníků byla jejich odbornost až na druhém místě. Důležitější byly jejich názory a politická příslušnost. Mnoho dobrých pedagogů tak bylo nuceno ze svého zaměstnání odejít, což vedlo k celkovému zhoršení školství.

S dalším problémem se školství začalo potýkat v roce 1953 kvůli hospodářské krizi. Československo se potýkalo s velkým nedostatkem pracovních sil v odvětví těžkého průmyslu. Byl vydán nový školský zákon pod číslem 31/1953 Sb. o podobě školské soustavy a

vzdělávání učitelů ze dne 24. dubna 1953. Usnesení tohoto zákona lze opět shrnout do těchto bodů:

- Zkrátila se povinná školní docházka z 9 let na 8.
- Československé školství bylo uzpůsobeno po vzoru sovětského vzdělávacího systému.
- Upravil trojstupňové dělení vzdělávací soustavy tak, že čtyřletá gymnázia byla změněna na tříleté střední všeobecně vzdělávací školy. Vznikly takzvané jedenáctiletky, které ve skutečnosti zkracovali úplné střední vzdělání o dva roky.
- Významnou změnou prošla i podoba a délka vzdělávání učitelů. Tento krok přispěl ke snížení prestiže učitelské profese a měl i negativní dopad na kvalitu přípravy pedagogů.

(Šenigl, 2015)

Tento zákon však nevydržel v platnosti dlouho. Ukázalo se, že zkrácení doby vzdělávání nepřináší takovou pracovní sílu, po které byla na trhu práce poptávka. Nově vystudovaní absolventi nebyli pro práci dostatečně kvalifikovaní, stejně tak, jako jejich učitelé. Ti byli vzdělávání hlavně v oblasti ideologie a politické výchovy. Díky tomu mohli učitelé lépe ideologicky působit na studenty. V 60 letech na jedenáctém sjezdu KSČ jednala o stavu školství a došli k závěru, že povinná školní docházka musí být opět o rok prodloužena. Další závěr se týkal zručnosti absolventů. Žáci by neměli získávat pouze všeobecný přehled, ale také by měli disponovat manuální zručností, a to na takové úrovni, aby byli schopni vyhovět poptávce po kvalifikované pracovní síle. Tyto závěry byly přijaty v zákoně č. 186/1960 Sb. ze dne 15. prosince 1960. Jednalo se již o třetí změnu, která výrazně zasáhla školský systém, během pouhých dvanácti let.

Vyučování matematiky na základních školách v letech 1948 až 1960

Ministerstvo vydalo 31. července 1948 učební plán a učební osnovy pro školy národní v zemi České, Moravskoslezské a na Slovensku. Podle těchto osnov se začalo vyučovat ve školním roce 1948/1949 ve všech národních školách v Československu. V tomto zákoně byli podrobně popsány rozvrhy hodin, vyučovací pomůcky, domácí úkoly ale třeba i vycházky. Vyučovací hodina trvala 50 minut.

(Pažourková, 2007)

Pro naše potřeby se dále soustředíme pouze na předmět počty a měřičství. Počet hodin týdně dle učebního plánu je stanoven na:

Ročník	1.	2.	3.	4.	5.
Počet hodin za týden	3	4	4	4	4

Osnovy početního vyučování se mění společně s celým školstvím. Je na ně kladen větší důraz, a tak se oproti předešlým plánům liší formou i obsahem. Pro žáky byly tyto změny velmi náročné a spousty z nich mělo se studiem problémy.

(Pažourková, 2007)

V prvním ročníku se klade velký důraz na skládání, znázorňování, kreslení, modelování a odhadování, jako příprava na abstraktní počítání. Často se využívají pomůcky, který měl mít každý žák na hodině matematiky u sebe. Těmito pomůckami mohli být plody, knoflíky, napodobené peníze, metr nebo ciferník.

Hlavním cílem výuky od prvního do pátého ročníku bylo naučit žáky základním početním výkonům s celými i desetinnými čísly, převádět jednotky, seznámit je se základními geometrickými tvary, osvojit si početní pojmy a symboly a způsoby grafického znázornění, cvičit pohotovost žáků, řešit úlohy z praktického života, a vést žáky k pozorování a chápání číselných vztahů v jejich okolí.

Zajímavostí je, že od druhého ročníku měl učitel povinnost cvičit se žáky počtářskou jistotu a hbitost v každé hodině aspoň pět minut. Tímto způsobem procvičovat zejména řešení základních typů slovních úloh a početní spoje. Dále se od čtvrtého ročníku zavádí čtyři písemné zkoušky v každém pololetí.

(Pažourková, 2007)

25. června 1953 byly s novým zákonem vydány nové učební osnovy. V nich se upravuje počet hodin věnovaných matematice. Z důvodu potřeby polytechnizace výuky se počet hodin výrazně zvyšuje, jak ukazuje následující tabulka:

Ročník	1.	2.	3.	4.	5.
Počet hodin za týden	4	6	6	6	7

Oproti předešlým rokům, tyto počty hodin jsou pro učitele pouze orientační. Tematický plán si učitelé připravovali sami, závazný pro ně ale byl rozsah látky a metodické pokyny. Řešení slovních úloh zabíralo asi polovinu vyučovacího času. V tomto období byly také vydány první jednotné učebnice matematiky u nás. Svou náročností a množstvím učiva vyvolaly veliký ohlas a širokou diskusi v učitelské i laické veřejnosti. To mělo za následek snižování závaznosti učebních osnov i učebnic.

(Pažourková, 2007)

Další změnu ve výuce matematiky přinesl zákon z roku 1960, který opět prodloužil povinnou školní docházku na 9 let. Díky tomuto navýšení žák musel absolvovat 8151 hodin školy. Do roku 1960 to bylo „pouze“ 7194. Vzdělávání se na úkor matematiky a přírodovědných předmětů stává všestrannější a souvisí s životem společností.

(Pažourková, 2007)

Na závěr této kapitoly porovnáme učební osnovy dle zákona z let 1948, 1953 s těmi současnými.

Tabulka porovnávající vzdělávací programy ve vybraných letech			
	1948	1953	Současnost

1. ročník	Počítání do 100, odhad množství, vyplácení cen, slovní úlohy na + a -	Naučit číst a psát čísla do 20; sčítat a odčítat do 10, slovní úlohy na sčítání a odčítání	Přirozená čísla, celá čísla, desetinná čísla, zlomky, zápis čísla v desítkové soustavě a jeho znázornění
2. ročník	Počítání z paměti do 100, počítání do 1000, hodiny, poznávání hranolu, válce, koule, čtverce, trojúhelníku, rozměry obrazců a těles, jednotky, $\frac{1}{2}$ a $\frac{1}{4}$	Počítání až do 100, slovní úlohy o dvou početních výkonech	(číselná osa, teploměr, model), násobilka, vlastnosti početních operací s čísly, písemné algoritmy početních operací
3. ročník	Násobilka, počítání z paměti, počítání do 10 000, převody jednotek, měření rozměrů, poznávání pravého a ostrého úhlu, písemné sčítání a odčítání, $\frac{3}{4}$	Počítání do 1000, slovní úlohy o třech početních výkonech	Základní útvary v rovině, základní útvary v prostoru, délka úsečky, převody jednotek, obvod a obsah obrazce, osově souměrné útvary, vzájemná poloha dvou přímek v rovině, slovní úlohy, číselné a obrázkové řady, prostorová představivost, závislosti a jejich vlastnosti, diagramy, grafy, tabulky, jízdní řady
4. ročník	Řešení složitějších slovních úloh z reálného života, především z práce , zkoušky správnosti postupu, čtení a psaní celých čísel do milionu, počítání s jednoduchými zlomky z paměti, obvod a obsah čtverce a obdélníka	Počítání do milionu, slovní úlohy s mnohomístnými čísly , převody jednotek, rýsování, měření úseček, obvod čtverce a obdélníka	
5. ročník	Základní vlastnosti desetinných čísel, písemné sčítání a odčítání čísel desetinných, sčítání a odčítání dvojmístných čísel z paměti, vyměřování obsahu a obvodu pozemků, hranoly a jehly	Písemné dělení až třímístným číslem, čtvereční a objemové míry, úlohy na výpočet obsahu, objemu, úlohy o pohybu, zlomky se jmenovateli 2, 4, 8, 5, 10	

Závěr

V roce 1948 prošlo školství v Československu výraznou změnou. Další změnu přinesl rok 1953 a to zejména kvůli hospodářské krizi. Měnili se učební plány, počty hodin vyučovaných

předmětů, a dokonce i délka povinné školní docházky. Velký důraz byl kladen na polytechnické předměty, na jejichž úkor byly upozaděny předměty humanitní. Součástí výuky a výchovy studentů byla i ideologie komunistické strany a socialismu obecně. Školství se ale po těchto změnách dostalo do dezolátního stavu a tento systém byl od šedesátých let postupně upravován.

Výuka matematiky na národní škole byla v průběhu těchto let také výrazně pozměněna. V roce 1953 se zvýšil počet hodin matematiky, ubralo se však na obtížnosti. S předchozími učebními osnovami měli totiž žáci veliké problémy. Protože ani navýšení počtu hodin výuky nepřineslo požadovaný výsledek, začaly se v šedesátých letech v osnovách opět více objevovat humanitní předměty.

Literatura

ŠENIGL, David. *Vzdělanostní nerovnosti v komunistickém Československu a odraz jejich důsledků z přímých zkušeností aktérů vzdělávacího systému*. Plzeň, 2015. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra politologie.

PŘEDOTOVÁ, Dana. *Historie školství od roku 1945 do současnosti*. Olomouc, 2014. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.

PAŽOURKOVÁ, Eva. *Historie vyučování matematice v Českých zemích*. Brno, 2007. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Pedagogická fakulta.

PRŮCHA, Jan. Proměny a vývoj školství v Československu 1948–1989, Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989, s. 398–401. Praha, 2006.